

<https://doi.org/10.15407/socium2023.02.207>
УДК 330.34.014-026.16:631.1](477)

Creative Commons Attribution 4.0 International

Риковська О.В., канд. екон. наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: orykovska@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2723-8313>

АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ ВЕКТОР ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Розглянуто агроекологічну модель ФАО, що складається з десяти компонентів, застосування яких сприяє досягненню економічних цілей сільського господарства, забезпеченню соціальної справедливості та збереженню навколишнього середовища. За даними аналізу динаміки соціально-економічних показників, обґрунтовано необхідність зміни стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства у напрямі забезпечення сталості, зокрема посилення соціальної спрямованості сільської економіки; охарактеризовано цілісність і комплексність агро-екології у контексті досягнення цілей сталого розвитку; запропоновано агроекологічний перехід, як напрям для збалансування економічних, соціальних та екологічних результатів сільськогосподарської діяльності; визначено соціоекономічні наслідки запровадження агро-екологічного переходу. З використанням методу експертних оцінок проаналізовано поширеність агро-екологічного господарювання у різних груп виробників і відповідність їх методів господарювання компонентам агро-екології ФАО. Обґрунтовано необхідність формування інституційного середовища, як системи норм, правил, мотиваційних механізмів і стимулюючих заходів, вимог та контролю, що сприятиме поширенню агро-екологічних методів у сільськогосподарській діяльності підприємств. Охарактеризовано важливість інформування виробників про переваги агро-екологічного господарювання та запровадження пілотних (демонстраційних) проєктів; окреслено потребу підготовки консультантів та ініціаторів із запровадження агро-екологічних методів господарювання. Агро-екологічні методи набувають нової актуальності при розбудові сільського господарства у повосній Україні. Спроможність уникнути широкомасштабних перебоїв з постачанням продовольства завдяки локальній організації виробництва, зміна споживчої поведінки населення у напрямі використання здорових та екологічно безпечних продуктів харчування, зміцнення потенціалу місцевого розвитку та низка інших суспільних ефектів є тими перевагами агро-екологічного переходу, які дозволять зберегти багатofункціональність сільського господарства та посилити його соціальну спрямованість й екологічну безпеку.

Ключові слова: сільське господарство, агро-екологія, сталий розвиток.

Rykovska O.V., PhD. (Economics), senior scientific fellow, department of agricultural economics and policy reforms, SO “Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine”, 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: orykovska@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2723-8313>

AGROECOLOGICAL VECTOR OF STRENGTHENING THE SOCIAL ORIENTATION OF AGRICULTURE

The article considers the agroecological model of FAO, consisting of ten elements contributing to achieving agriculture's economic goals while ensuring social justice and preserving the environment. Based on the analysis of the dynamics of socio-economic indicators, the necessity of changing domestic agriculture's development strategy to ensure sustainability and strengthen the rural

© Риковська О.В., 2023

ISSN 1681-116X. Український соціум, 2023, № 2 (85): 207–219

207

economy's social orientation has been substantiated. The author characterised the integrity and the complexity of agroecology in the context of achieving sustainable development goals. The paper proposes an agroecological transition to balance agricultural activity's economic, social, and environmental results and determines the socioeconomic consequences of introducing an agroecological transition. Using the method of expert assessments, the prevalence of agroecological management in different groups of producers and the correspondence of their management methods to the components of agroecology of FAO are analysed. The necessity of forming an institutional environment as a system of norms, rules, motivational mechanisms and stimulating measures, requirements, and control, which will promote the spread of agroecological methods in the agricultural activities of enterprises has been substantiated. The importance of informing producers about the advantages of agroecological management and introducing pilot (demonstration) projects is characterised; the need for training consultants and initiators on introducing agroecological management methods is outlined. Agroecological methods acquire new relevance in the development of agriculture in post-war Ukraine. The ability to avoid large-scale interruptions in food supply due to the local organisation of production, the change in consumer behaviour of the population towards the use of healthy and environmentally safe food products, the strengthening of local development potential and several other social effects are the advantages of the agroecological transition, which will preserve the multifunctionality of agriculture and strengthen its social orientation and environmental safety.

Keywords: *agriculture, agroecology, sustainable development.*

Соціально-економічні проблеми, накопичені Україною впродовж тривалого часу, посилились через військову агресію Росії. В аграрному секторі втрачено не лише матеріально-технічні ресурси та зменшено обсяги виробництва, а суттєво пошкоджено природно-ресурсний потенціал, зокрема забруднено ґрунти, ліси, водойми тощо. Ускладнилась ситуація з зайнятістю, безробіттям, добробутом сільського населення, зруйнована соціальна та виробнича інфраструктура у низці регіонів. Масштаби втрат лише посилили ті деформації, які протягом років поглиблювались і разом з економічним зростанням в окремому сегменті, а саме в підприємствах агрохолдингового типу призвели до соціального занепаду та екологічного виснаження ресурсів сільської місцевості.

На думку експертів, Україна має не лише відновлювати довоєнну економіку, але й формувати нову модель на засадничих принципах економічного розвитку Європейського Союзу, вступ до якого оголошено стратегічним пріоритетом. Для розбудови сільського господарства як провідної галузі вітчизняної економіки та з урахуванням його суспільного значення, необхідно впровадити інноваційні методи, що забезпечуватимуть сталість розвитку та баланс економічної, соціальної й екологічної складових.

Продовольчою та сільськогосподарською організацією Об'єднаних Націй (ФАО) пропонується впровадження агроекології, як життєздатної стратегії переходу наявного сільськогосподарського виробництва, орієнтованого виключно на нарощення обсягів, формування сталих агропродовольчих систем зі справедливим розподілом результатів для фермерів, суспільства та довкілля. Її цілісний погляд на агроекосистеми впливає на спільну еволюцію та може допомогти зменшити голод і бідність, а також сприяти досягненню інших цілей сталого розвитку [1].

Переважає більшість досліджень у сфері агроекології пов'язана з визначенням закономірностей екологічних процесів і наслідків у сільському господарстві. О. Фурдичко, О. Дребот, О. Тараріко [2], Н. Зіновчук [3] та інші досліджують еколого-економічні інструменти адаптації аграрного сектору до змін клімату. Питанням екології ґрунтів присвячені роботи Р. Парнаса [4], стале землекористування є темою досліджень Л. Гунько [5]. Темою досліджень О. Веклич стала специфіка вартісного оцінювання екосистемних послуг [6; 7]. Відповідно до розпочатої ФАО роботи з розширення масштабів застосування агроекології та дослідження багатоаспектних наслідків агроекологічного господарювання О. Бородіна та І. Прокопа акцентували увагу на визначенні соціоекономічних чинників агроекологічного переходу до сталого аграрного та сільського розвитку та напрями їх активізації для формування стійких агропродовольчих систем [8]. При цьому залишаються недостатньо вивченими питання соціальних та економічних наслідків для суб'єктів господарювання, які впроваджують агроекологічні методи, а також переваги й недоліки для суспільства у цілому.

З огляду на це, **метою статті** є обґрунтування потенціалу агроекологічних методів ведення сільського господарства для посилення соціальної спрямованості аграрної діяльності.

Соціально-економічні наслідки аграрних трансформацій. В Україні сільське господарство завжди було вагомим складовою економічної системи, але ті трансформації, які більше ніж два десятиліття відбуваються у галузі, зокрема формування дуальної організаційної структури, асиметричність державної підтримки, концентрація земельних ресурсів тощо негативно впливають на соціально-економічний стан сільської місцевості, закріплюють диспропорції розвитку різних суб'єктів господарювання та порушують основи сталості. Сучасна галузь сільського господарства України представлена двома групами виробників: господарствами населення, які охоплюють переважну більшість сільського населення країни, та сільськогосподарськими підприємствами, зокрема фермерськими господарствами. Основною метою сільськогосподарської діяльності домогосподарств є продовольче самозабезпечення.

Аграрні підприємства, зокрема частина фермерських господарств, володіють (орендують) значними земельними площами та сільськогосподарською технікою, використовують сучасні технології та мають розвинуту інфраструктуру для обробки та зберігання продукції з метою її подальшої реалізації на ринку. Перевагою агрохолдингів є економічна ефективність господарювання, що забезпечує збільшення експорту та отримання валютної виручки для країни. При цьому діяльність агрохолдингів створює низку загрозливих тенденцій для розвитку сільського господарства і села: а) великі сільськогосподарські підприємства зазвичай зосереджені в руках кількох власників або інвесторів, що може призводити до монополізації ринку і, відповідно, спричинити зниження конкуренції та підвищення цін на продукцію; б) захоплення (купівля, оренда тощо) великими компаніями значних земельних угідь призводить до зменшення кількості землі, доступної для малих сільськогосподарських виробників та фермерів; в) застосування інтенсивних технологій виробництва не лише негативно впливає на навколишнє середовище, але й може спричинити зниження якості продукції; г) монокультурне виробництво агрохолдингів призводить до виснаження ґрунтів, зменшення

біорізноманіття та збільшення ризику поширення захворювань та шкідників; д) комплексна (всеосяжна) автоматизація виробництва призводить до скорочення робочих місць і вивільнення працівників без будь-якої альтернативної пропозиції. Крім того, агрохолдинги віддають перевагу вирощуванню експортних культур (наприклад, зернових) замість продуктів харчування для внутрішнього ринку.

Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства за категоріями господарств демонструє поступове збільшення частки підприємств з 2000-х років. У 2020 р. обсяг виробленої на сільськогосподарських підприємствах продукції становив майже 65% і наблизився до показника 1990 р. – 70% (рис. 1).

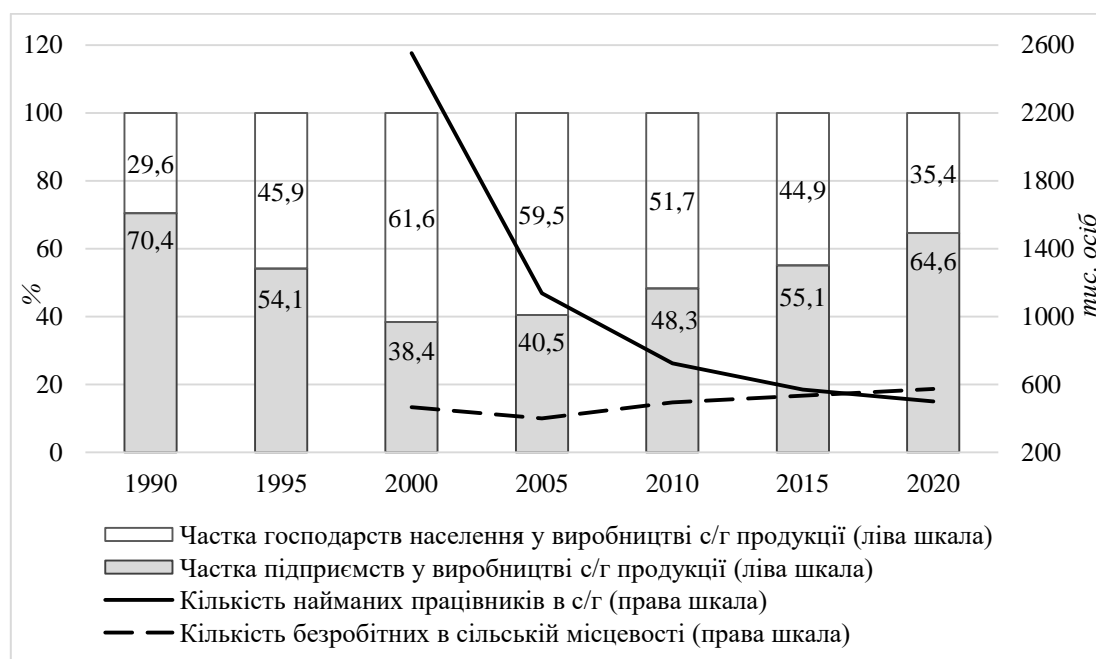

Рис. 1. Динаміка окремих показників виробництва та зайнятості у сільському господарстві

Джерело: статистичні збірники “Сільське господарство України” та “Економічна активність населення України” за відповідні роки.

З точки зору сталого розвитку тенденція повернення до структури господарюючих суб’єктів початку 90-х років ХХ ст. може бути виправданою лише за умови встановлення соціальних зобов’язань і вимог щодо основних методів господарювання у різних категоріях виробників. У переважаючих на той час колгоспах і радгоспах разом з необхідністю досягнення економічних результатів була низка соціальних та екологічних зобов’язань, виконання яких ретельно контролювалося, а сучасні підприємства працюють виключно для отримання економічної вигоди і майже позбавлені будь-якої соціальної відповідальності. Періодична їх допомога у вирішенні соціальних

проблем громад має спорадичний характер, зазвичай не формалізована і часто залежить від взаємовідносин керівництва громади та власників підприємств. При цьому недосконалість податкового законодавства дає можливість уникати ще й справедливого оподаткування.

Внаслідок рослинницької спеціалізації (85% виробництва) та переважно сировинного характеру виробництва, запровадження інтенсивних технологій і сучасної техніки підприємства звільняють найманих працівників і п'ятикратне їх скорочення з 2,5 млн осіб у 2000 р. до 499,9 тис. осіб у 2020 р. (рис. 1) є однією з вагомих причин соціально-економічної кризи в сільській місцевості. Вивільнені з сільськогосподарських підприємств працівники поповнюють когорту безробітних, чисельність яких на кінець 2020 р. становила 573,2 тис. осіб. Рівень безробіття щороку зростає, у передвоєнний час він сягнув 11%. Крім того, селяни переходять у неформальну зайнятість, частка якої в сільській місцевості становить 35%, що втричі перевищує показник в містах – 12% [9, с. 127]. Така поширена для села форма зайнятості обтяжена ризиками невизначеності, нестабільності, відсутності гарантій і державних зобов'язань, зокрема щодо страхового та пенсійного забезпечення.

Тривалий час зберігається негативний тренд у добробуті селян порівняно з міськими жителями. За даними 2021 р., грошові доходи сільського населення були на 18%, а сукупні ресурси на 10% нижчими за відповідні показники міського населення. При цьому частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами, нижчими за фактичний прожитковий мінімум у сільській місцевості на 20% є більшою, ніж у містах [10]. І це при тому, що вагома частка селян володіє надзвичайно цінним (у високорозвинутих країнах) ресурсом – землею.

Зазначені соціально-економічні проблеми істотно посилились внаслідок воєнної агресії Росії проти України. За оцінками експертів, зросла кількість бідного населення і частка людей, доходи яких були меншими за міжнародно визнану межу бідності (5,5 дол. на день) становила 24,1%¹.

У сільській місцевості основною сферою діяльності все ще залишається сільське господарство. Проте деформована організаційна структура, за якою виробництво високомаржинальних експортоорієнтованих культур зосереджено в секторі підприємств холдингового типу, а трудомісткі культури вирощуються в секторі домогосподарств, нерозвиненість ринкових інститутів та нерівномірна державна підтримка призводять до надто асиметричного розподілу прибутків і дохідності праці зайнятих у сільському господарстві.

Незважаючи на постійну увагу до села та сільського господарства, декларування соціально спрямованих заходів для розвитку сільської місцевості, допомогу населенню в межах програм соціальної підтримки тощо, негативні тенденції у сільському розвитку лише посилюються. А з огляду на загострення екологічних проблем як через бойові дії, які спричинили неможливість засіяти “понад 5 млн га земель сільськогосподарського призначення через те, що вони заміновані, забруднені важкими металами,

¹ Як змінювався рівень бідності в Україні. Слово і діло. 4.05.2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/05/04/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsya-riven-bidnosti-ukrayini>

хімічними елементами та вибухонебезпечними залишками або ж на них тривають бойові дії”², так і продовження високоінтенсивного господарювання в сільськогосподарських підприємствах зі значним екологічним навантаженням стає очевидною необхідністю кардинальних змін для забезпечення сталого розвитку на сільських територіях.

Агроекологічний вектор розвитку. Обравши євроінтеграцію як стратегічний напрям розвитку, Україна взяла на себе зобов’язання впроваджувати політику та здійснювати реформи відповідно до вимог і стандартів ЄС. З огляду на те, що агро-екологічний перехід розглядається як інструмент для досягнення низки цілей сталого розвитку та стає механізмом для підвищення рівня й якості життя населення, його впровадження в Україні сприятиме подоланню негативних соціально-економічних та екологічних наслідків сучасного господарювання.

З другої половини ХХ ст. розвиток сільського господарства у світі відбувався під впливом технічно-промислового руху, так званої зеленої революції, метою якого було виключно збільшення врожайності сільськогосподарських культур шляхом застосування сучасної агротехніки, монокультуризації, використання хімічних і синтетичних добрив, застосування вдосконалених, зокрема генно-модифікованих сортів сільськогосподарських культур. Через надмірне використання добрив були забруднені вода й ґрунти, сільське господарство стало одним з основних джерел виснаження природних ресурсів, забруднення повітря, а також глобальної зміни клімату. Посилення антропогенного впливу на довкілля зумовило необхідність пошуку засобів для поліпшення навколишнього середовища, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем.

Теоретичною основою запобігання негативним екологічним наслідкам інтенсивного господарювання стала агроекологія, яка у науковому дискурсі розглядалась як комплекс наукових знань про можливості виробництва сільськогосподарської продукції ощадливим до довкілля способом. Проте через загострення комплексу соціально-економічних проблем, насамперед, у країнах, які найбільше відчули тиск зеленої революції і кардинальну зміну традиційного сільськогосподарського виробництва (Мексика, Філіппінах, Індії, Колумбії, Африці) виникла необхідність пошуку комплексних рішень, метою яких є розвиток більш стійких продовольчих систем, в яких економічна вигода, соціальна справедливість і безпечність для довкілля збалансовані та рівноцінні.

Осучаснення концепції агроекології та визначення її впливу на досягнення цілей сталого розвитку відбулося на I Міжнародному симпозіумі з агроекології для забезпечення продовольчої безпеки, організованому ФАО у вересні 2014 р. Після проведення низки регіональних семінарів і консультацій на II Міжнародному симпозіумі “Розширення масштабів агроекології для досягнення ЦСР” (2018 р.) було визначено, що агро-

² В Україні понад п’ять мільйонів гектарів земель непридатні до використання через війну. *Українформ*. 10.07.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3677338-v-ukraini-ponad-pat-miljoniv-gektariv-zemel-nepridatni-do-vikoristanna-cerez-vijnu-gajdu.html>; <https://landlord.ua/news/v-ukraini-zaminovano-10-silskohospodarskykh-zemel/>

екологія – це цілісний і комплексний підхід, заснований на спільному застосуванні екологічних та соціальних концепцій і принципів до створення сталих агропродовольчих систем³. Усталене розуміння агроекології як концепції екологічно збалансованого використання сільськогосподарських угідь в системі “економіка (сільське господарство) – екологія” розширено в систему зв’язків “людина – економіка (сільське господарство) – екологія”. Відповідно, ухвалено загальні рекомендації щодо агроекологічних переходів, які передбачали: а) посилення ролі виробників та їх об’єднань у доступі до природних ресурсів, їх використанні та збереженні; б) сприяння обміну досвідом, знаннями та інноваціями, проведення спільних досліджень; в) популяризацію ринків агроекологічної продукції та послуг; г) моніторинг інституційної політики, правових і фінансових рамок у контексті сприяння агроекологічному переходу до сталих продовольчих систем.

Таким чином, введення агроекології у загальну концепцію сталого розвитку розширило її вплив за межі екологічно ошадливого сільськогосподарського виробництва у напрямі покращення соціально-економічних характеристик пов’язаного соціуму. Запропоновані ФАО 10 компонентів агроекології були затверджені як орієнтири для забезпечення сталості агропродовольчих систем⁴. Крім того, вони підкреслили соціальну й економічну значущість агроекологічного переходу. Всі запропоновані компоненти формують цілісну систему, позитивно впливають на декілька вимірів сталого розвитку (табл. 1).

Таблиця 1

**Переважний вплив компонентів агроекології
у вимірах сталого розвитку**

Компоненти агроекології	Виміри сталого розвитку		
	Екологічний	Економічний	Соціальний
1	Біорізноманіття		
2	Спільне творення та обмін знаннями		
3	Синергія		
4	Ефективність		
5	Рециркуляція (вторинна переробка)		
6	Стійкість до зовнішніх впливів		
7	Загальнолюдські та соціальні цінності		
8	Культурні та харчові традиції		
9	Відповідальне управління		
10	Циркулярна та солідарна економіка		

Джерело: Десять елементів агроекології. ФАО. 2023. URL: <https://www.fao.org/agroecology/overview/overview10elements/en/>

Зокрема, підтримка біорізноманіття не лише позитивно впливає на екологічний вимір сталого розвитку, але й створює умови для додаткового доходу для фермерів (диверсифікація ризиків і втрат, підвищення ціни на агроекологічне продовольство);

³ Agroecology Knowledge Hub. URL: <https://www.fao.org/agroecology/knowledge/science/en/>

⁴ Десять елементів агроекології. ФАО. 2023. URL: <https://www.fao.org/agroecology/overview/overview10elements/en/>

оптимізуючи біологічний синергізм, агроекологічні методи покращують екологічні функції, що сприяє зростанню ефективності використання ресурсів і посиленню стійкості; вторинна переробка (рециркуляція) знижує залежність від зовнішніх ресурсів та пропонує значний потенціал для агроекологічних інновацій; циркулярна та солідарна економіка відновлюють зв'язок між виробниками та споживачами, сприяють формуванню інноваційних рішень для життя у гармонії з природою, забезпечуючи соціальну основу для інклюзивного і сталого розвитку; підвищення стійкості, а саме адаптивності людей, громад та екосистем до негативних зовнішніх впливів є основним чинником сталості агропродовольчих систем; культурна самобутність та збереження харчових традицій тісно пов'язані з ландшафтами та харчовими системами і приймаючи традиційні знання як керівництво, агроекологія може допомогти реалізувати потенціал територій для підтримки життя місцевого населення. Агроекологічні підходи, створення мереж і горизонтальний обмін знаннями дозволяють спільнотам долати бідність, створюючи автономію та адаптивні здібності для управління своїми агроекосистемами, просувають права людини, такі як право на хорошу та здорову їжу, підтримують соціальний добробут і дбайливе ставлення до навколишнього середовища.

У країнах Європейського Союзу застосування агроекологічних практик підтримується в межах Спільної аграрної політики. За умови впровадження сприятливих до клімату та навколишнього середовища сільськогосподарських методів, зокрема, дотримання умов диверсифікації культур, збереження постійних пасовищ, підтримки екологічно орієнтованих територій тощо, фермерам надається фінансова підтримка. Так, у Болгарії 73% фермерів у 2021 р. отримали кошти за схемою Green direct payments (зелені прямі виплати) [11, с. 70]. Фінансово підтримується органічне сільське господарство. І хоча його частка все ще невелика (за даними 2020 р., лише 8% сільськогосподарських земель ЄС-28 перебували під органічним виробництвом), стабілізація доходів органічних фермерів стимулює виробників до переходу на сталі практики господарювання⁵.

Чи застосовуються в Україні агроекологічні практики, наскільки вони поширені і чи мають вплив на розвиток сільського господарства? Для з'ясування поширеності практики господарювання на засадах агроекології автором проведено опитування виробників сільськогосподарської продукції в Житомирській області. Серед 25 опитаних третину становили фермери, три особи – представники сільськогосподарських підприємств, решту – власники домогосподарств. Вибірка не є репрезентативною і результати опитування свідчать про суб'єктивне оцінювання відповідності власного господарювання визначеним ФАО компонентам агроекології. Варіація відповідей коливалася в межах діапазону від 0 (найменша відповідність) до 1 (найбільша відповідність) (рис. 2).

⁵ CAP performance: 2014-2020. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cmef/cap-performance-2014-20_en

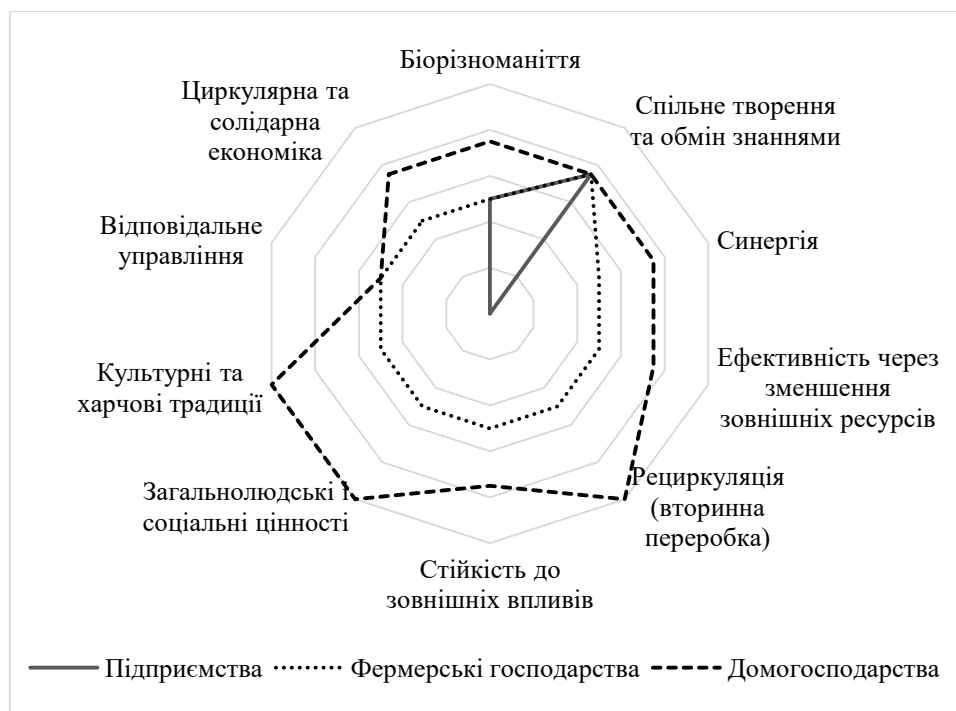

Рис. 2. Дотримання агроекологічних методів господарювання різними групами виробників

Джерело: побудовано автором на основі опитування сільськогосподарських виробників.

За результатами опитування, сільськогосподарська діяльність домогосподарств переважно відповідає принципам агроекології. Домогосподарства використовують традиційні методи вирощування сільськогосподарської продукції (овочів та фруктів у саду та городі), відгодівлю тварин на малих фермах і використання стійких місцевих сортів рослин, які не вимагають застосування великих доз хімічних добрив та пестицидів. Домогосподарства часто застосовують практики, які зменшують використання енергії та води, максимально використовують сонячну енергію та збирають дощову воду для поливу. Збереження біорізноманіття досягається шляхом вирощування місцевих сортів рослин і відгодівлі місцевих порід тварин, що може допомогти зберегти генетичний матеріал місцевих популяцій. Крім того, домогосподарства підтримують різноманітність ландшафтів та екосистем, наприклад, залишаючи частину землі необробленою для природних екосистем, а також вирощуючи рослини у садах та городах, що допомагає збільшувати різноманітність рослинних видів. Тільки в домогосподарствах зберігаються харчові традиції та дотримуються місцевої культури здорового виробництва продовольства.

Натомість сільськогосподарські підприємства використовують інтенсивні методи вирощування та здебільшого застосовують хімічні добрива та пестициди, що призводить до забруднення навколишнього середовища, а тварини на великих фермах проду-

кують викиди газу у такій концентрації, яка серед інших факторів є причиною глобального потепління. Використовувані технології на підприємствах порушують природні процеси, що основані на підвищенні природної родючості ґрунтів, біологічному контролі, відтворювальних можливостях екосистеми. Як наслідок, високопродуктивні сорти витісняють традиційні, які не лише були добре адаптовані до місцевих умов, мали унікальні смакові якості та харчову цінність, але й слугували джерелом біорізноманіття. Обмежена сівозміна та монокультуризація також зменшують природне біорізноманіття.

Опитані фермерські господарства обробляють площі до 20 га і їх методи виробництва наближені до методів домогосподарств. Зі зростанням частки продукції, яка виробляється на продаж, збільшується використання добрив, пестицидів, засобів захисту рослин тощо, що знижує агроекологічність господарювання.

Таким чином, сільськогосподарська діяльність домогосподарств порівняно з підприємствами більше відповідає засадам агроекології. При цьому зростання товарності (збільшення виробництва продукції на продаж) призводить до розмежування застосовуваних методів і виробництва продукції для власного споживання відбувається традиційними способами, а продукції на продаж – із використанням інтенсивних технологій. Найбільш чітко це проявляється у групі фермерських господарств. З огляду на динаміку скорочення виробництва у секторі домогосподарств, загальні тенденції розвитку сільського господарства, очікування світового ринку продовольства від України, частка підприємств у виробництві сільськогосподарської продукції зростатиме і питання впровадження агроекологічних методів у технологічні процеси діяльності підприємств стає дедалі актуальнішим.

Сільськогосподарські підприємства – це бізнес-структури, діяльність яких спрямована лише на отримання прибутку, тому стимулювання переходу на нові технологічні суспільно корисні рішення може відбуватися шляхом фінансового заохочення, податкової мотивації або встановлення додаткових вимог та обмежень. Прийняття нової концепції та поступовий перехід на агроекологічні засади потребує: створення інституційного середовища, як системи норм, правил, мотиваційних механізмів, обмежень і контролю з визначеними заходами реагування на порушення; розроблення стимулюючих заходів; поширення інформації про переваги агроекологічного господарювання та запровадження пілотних проєктів; підготовки консультантів та ініціаторів із запровадження агроекологічних методів господарювання. Крім того, доцільно стимулювати співпрацю між сільськими громадами, сільськогосподарськими підприємствами, науковими установами, урядовими органами тощо. Це не лише сприятиме обміну знаннями, ресурсами та експертними оцінками, але й спільному прийняттю рішень, що враховують інтереси всіх сторін і сприятимуть досягненню суспільних цілей.

У межах концепції сталого розвитку соціальна складова відіграє важливу роль, оскільки акцентується увага на створенні справедливого, рівноправного та інклюзивного суспільства, де кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал, жити в гідних умовах, мати доступ до задоволення основних потреб і рівних можливостей. Агроекологічний перехід у сільському господарстві може мати значний соціальний

вплив і призводити до поліпшення якості життя не лише сільського населення, а населення країни в цілому. Крім забезпечення якісним продовольством, збереження біорізноманіття та екосистемних послуг, створення нових можливостей для зайнятості та збільшення кількості робочих місць, агроекологічні практики сприяють зміцненню сільських громад, посиленню участі громадськості, покращенню комунікації між різними зацікавленими сторонами та виробленню суспільно прийнятних рішень. Агроекологічний вектор розвитку сприятиме збереженню місцевих знань і традицій, посиленню загальнолюдських і соціальних цінностей, а також відповідальному управлінню соціально-економічним розвитком.

Агроекологічні методи господарювання мають переваги та недоліки⁶, тому не потрібно їх абсолютизувати як панацею від усіх накопичених у сільському господарстві проблем. При цьому їх поширення заповнить ту прогалину, яка зростає через економізацію / капіталізацію сільського господарства та нівелювання значущості його багатofункціональності.

Висновки. Орієнтація на високоінтенсивне сільське господарство та нарощення обсягів виробництва призвели до погіршення соціально-економічних показників життєдіяльності сільського населення. Це зумовлює необхідність пошуку нових форм і методів, які б сприяли удосконаленню господарювання та відповідали б цілям сталого розвитку. Однією з перспективних моделей розвитку для досягнення економічних цілей сільського господарства, з одночасним забезпеченням соціальної справедливості та збереженням навколишнього середовища визнана агроекологічна модель ФАО.

Агроекологічні методи господарювання не є надто новими для вітчизняного сільського господарства. Частина сільськогосподарської продукції, зокрема для власного споживання, виробляється з дотриманням сталих практик. Підтримуючи біорізноманіття та оптимізуючи біологічний синергізм, агроекологічні методи, що застосовуються домогосподарствами, покращують екологічний стан навколишнього середовища, що сприяє зростанню ефективності використання ресурсів і посиленню сталості. Зменшення використання та залежності від зовнішніх ресурсів і застосування рециркуляційних технологій, збереження місцевих сортів і традицій, обмін знаннями і досвідом покращує соціально-економічні результати діяльності.

Основні обсяги сільськогосподарської продукції, що виробляються підприємствами з використанням інтенсивних методів господарювання, що не лише порушує екологічний баланс, але й негативно впливає на соціоекономічну ситуацію в сільській місцевості, тому потрібно інституціалізувати агроекологічний перехід як систему норм, правил, мотиваційних механізмів, вимог і контролю та на державному рівні сприяти його поширенню, зокрема засобами фінансової підтримки.

Агроекологічні методи набувають нової актуальності при розбудові сільського господарства у повоєнній Україні. Це пов'язане як з євроінтеграційними перспективами та необхідністю дотримуватися регламентів і стандартів ЄС, так і з можливістю

⁶ Основним недоліком залишається неспроможність агроекологічними методами виробляти такий обсяг продовольства, який продукується із застосуванням інтенсивних технологій. Принаймні у найближчій перспективі агроекологічність залишатиметься високоцінним ресурсом.

запобігання широкомасштабним перебоєм з постачанням продовольства завдяки локальній організації виробництва та зміні споживчої поведінки населення у напрямі використання здорових та екологічно безпечних продуктів харчування.

Список використаних джерел

1. FAO's work on Agroecology. A pathway to achieving the SDGs. 2018. URL: <https://www.fao.org/3/I9021EN/i9021en.pdf>
2. Еколого-економічні засади збалансованого аграрного виробництва та використання природних ресурсів агросфери: монографія / за ред. О.І. Фурдичка. Київ: ДІА, 2022. 408 с.
3. Зіновчук Н.В. Обґрунтування еколого-економічних механізмів адаптації агровиробництва та сільських територій до змін клімату. *Збалансоване природокористування*. 2023. № 1. С. 5–11. <https://doi.org/10.33730/2310-4678.1.2023.278532>
4. Панас Р.М. Екологія ґрунтів: навчальний посібник. Львів: Новий Світ-2000, 2021. 481 с.
5. Гунько Л. Формування сталого (збалансованого) землекористування – базова основа розвитку економіки землевпорядкування в Україні. *Агросвіт*. 2022. № 9-10. С. 51–61. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.9-10.51>
6. Веклич О. Специфіка вартісного виміру цінності екосистемних послуг при визначенні збитку від забруднення навколишнього природного середовища. *Економіка України*. 2019. № 6. С. 54–78. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.06.054>
7. Веклич О. Формалізація вартісного виміру екосистемних активів соціально-територіальних спільнот. *Економіка природокористування і сталій розвиток*. 2020. № 8. С. 48–55. [https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/8\(27\)/7](https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/8(27)/7)
8. Бородіна О., Прокопа І. Соціоекономічна складова розвитку сільського господарства і села на засадах агроекології: науково-прикладні аспекти. *Економіка України*. 2023. № 5. С. 82–96. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.082>
9. Статистичний збірник “Робоча сила України у 2021 р.”. 2022. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_RS_2021.pdf
10. Статистичний збірник “Витрати і ресурси домогосподарств України у 2021 р.”. 2022. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_vrd_21.pdf
11. Annual report on the state and development of agriculture (agricultural report `2021). Ministry of Agriculture, Food and Forestry. 2021. URL: https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2022/01/21/ad_2021_en.pdf

Отримано 01.06.23 та прийнято 19.06.23

References

1. FAO's work on Agroecology. A pathway to achieving the SDGs. (2018). URL: <https://www.fao.org/3/I9021EN/i9021en.pdf>
2. Furdychko, O.I. (Ed.). (2022). Ecological and economic principles of balanced agricultural production and use of natural resources of the agrosphere: monograph. Kyiv: DIA [in Ukrainian]
3. Zinovchuk, N. (2023). Justification of environmental and economic mechanisms of adaptation of agricultural production and rural areas to climate changes. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia – Balanced nature management*, 1, 5-11. <https://doi.org/10.33730/2310-4678.1.2023.278532> [in Ukrainian]
4. Panas, R.M. (2021). Soil ecology: a study guide. Lviv: Novyi svit-2000 [in Ukrainian]
5. Hunko, L. (2022). Formation of sustainable (balanced) land use – basis of economic development of land planning in Ukraine. *Agrosvit*, 9-10, 51-61. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.9-10.51> [in Ukrainian]
6. Veklych, O. (2019). The specifics of the cost measurement of the ecosystem services in determining the damage from environmental pollution. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 6, 54-78. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2019.06.054> [in Ukrainian]

7. Veklych, O. (2020). Formalisation of value measurement of ecosystem assets of social-territorial communities. *Environmental Economics and Sustainable Development*, 8, 48-55. [https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/8\(27\)/7](https://doi.org/10.37100/2616-7689/2020/8(27)/7) [in Ukrainian]
8. Borodina, O., Prokopa, I. (2023). Socio-economic component of agriculture and rural development on the basis of agroecology: scientific and applied aspects. *Ekon. Ukr. – Economy of Ukraine*, 5, 82-96. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.05.082> [in Ukrainian]
9. Statistical yearbook "Workforce of Ukraine in 2021". (2022). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_RS_2021.pdf [in Ukrainian]
10. Statistical yearbook "Expenditures and resources of households of Ukraine in 2021". (2022). URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_vrd_21.pdf [in Ukrainian]
11. Annual report on the state and development of agriculture (agricultural report `2021). (2021). Ministry of Agriculture, Food and Forestry. URL: https://www.mzh.government.bg/media/filer_public/2022/01/21/ad_2021_en.pdf

Received on 01.06.23 and accepted 19.06.23